

О Д К И Ї О В А Д О Р З Ы М У

Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą

pod redakcją M. R. Drozdowskiego, W. Walczaka, K. Wiszowatej-Walczak

Białystok 2012

Тарас Чухліб

КИЇВ

*...Нехай тільки настане у Війську Запорозькому
щирість та зичливість до короля:*

з історії політичних відносин між Польщею та Україною
(1660-ті – перша половина 1670-х рр.)

Наприкінці 50-х рр. XX ст. видатним польським істориком Збігневом Вуйціком була започаткована цікава дискусія стосовно того: чи мала право на існування Гадяцька угода між Корonoю Польською та Військом Запорозьким 1658 р. та на скільки десятиліть тогочасні українська/козацька й польська/шляхетська еліти «спізналися» з її укладенням?¹ Невдовзі полеміка стосовно українсько-польських відносин ранньомодерної доби продовжилась ґрунтовними дослідженнями Терези Хинчевської-Геннел². Сьогодні питання щодо того чи мала право на існування положення Гадяцької угоди між Польщею та Україною, протягом якого часу вони діяли

¹ Z. Wójcik, *Polska i Rosja wobec wspólnego niebezpieczeństwa szwedzkiego w okresie wojny północnej 1655–1660*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, t. I, Warszawa 1957, s. 374–377; idem, *Traktat andruszowski 1667 roku i jego geneza*, Warszawa 1959, s. 33–34; *Historia dyplomacji polskiej*, t. II 1572–1795, red. Z. Wójcik, Warszawa 1982, s. 213–214; idem, *Jan Kazimierz Waza*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1997, s. 127–128.

² T. Chynczewska-Hennel, *Od unii brzeskiej do hadziackiej – dzieje porażki czy szansy?*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, z. 4–5, 1997; eadem, *Idea unii hadziackiej – pięćdziesiąt lat później*, „Kwartalnik Historyczny” CIX(2002), 3.

і чи діяли загалом продовжують задавати собі ряд польських³, а також українських істориків⁴.

Цією статтею хочемо насамперед вшанувати одного з найвизначніших польських українознавців сьогодення професора п. Терезу Хинчевську-Геннель, а також продовжити історіографічне обговорення складних проблем польсько-українського політичного співжиття протягом 60-х–70-х рр. XVII ст.

* * *

Отже, у вересні-жовтні 1660 р. під час переговорів верхівки Війська Запорозького з представниками Корони Польської поблизу містечка Чуднова на Житомирщині однією з головних умов української делегації на чолі з козацькими старшинами П. Дорошенком, Г. Лісницьким, М. Ханенком, І. Кравченком та М. Махержинським стала вимога повернення до першої редакції Гадяцької угоди 1658 р. У відповідь на це королівські комісари дуже образилися, адже на їхню думку козаки, зважаючи на військово-політичну ситуацію, мали погоджуватися на мирний договір за будь-яких умов. Однак, після напружених спільних засідань, 17 жовтня 1660 р. між Короною Польською та Військом Запорозьким (Українським гетьманатом) було укладено мир, що, зокрема містив й таке положення: *Комісію* (тобто, угоду. – Т.Ч.) *Гадяцьку така яка є затверджується Їх М[ило]сті П[ани] Гетьмани* (коронний і польний. – Т.Ч.) *присягою своєю підтвердити мають. Ті пункти, які до Кн[язів]ства Руського раніше належали що і Вольностям Війська Запорозького менш потрібні виходять...*⁵. Цей важливий вислів мав, по-перше, означати, що Гадяцька угода була підтверджена частково у варіанті 1658 р., адже у в угоді підписаній „в обозі під Гадячем” лише один раз згадувалося про „Князівство Руське” (у контексті „Гетьман Князівства Руського”, а йшлося лише про „землю Руську”, „народ Руський”, „гетьмана Руського”, „гетьмана Військ Руських”, а всі прерогативи Руського князівства мали відтепер закріплюватися за Військом Запорозьким.

Сучасник тих подій Веспасіан Коховський відзначав, що під час переговорів керівник української делегації П. Дорошенко вів себе з великим достоїнством і заявляв королівському комісару Любомирському, що якщо: *будете уперто на нас наступати, то маємо шаблі при боку й самопали в руці, а з відчаю прибуде нам відваги*⁶. Лише

³ Історіографічний огляд проблеми Гадяча у висвітленні польських істориків подано: К. Bobiatyński, *Polska historiografia wobec unii hadziackiej*, [w:] *350-lecie Unii Hadziackiej (1658–2008)*, red. T. Chynczewska-Hennel, P. Kroll, M. Nagielski, Warszawa 2008, s. 661–684.

⁴ З доробком сучасних українських вчених щодо різних аспектів історії Гадяцької угоди можна ознайомитися у виданні: *Гадяцька унія 1658 року*, редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін., Київ 2008, с. 342.

⁵ В. Czart., ркп. 402, s. 351–353.

⁶ *Historja panowania Jana Kazimierza z Klimakterów Wespazyana Kochowskiego*, wyd. A. Raczyński, t. II, Poznań 1859, s. 95–96.

представник кримського хана, нуредін-солтан, зумів переконати обидві сторони досягнути компромісу. До речі, першим свій власноручний підпис під Чуднівським⁷ договором залишив саме: *Петро Дорошенко, Полковник Війська Його К[оролівської] М[ило]сті Запорозького, Комісар*⁸. 18 жовтня 1660 р. відбулася обопільна присяга поляків та українців у вірності, а 1661 р. варшавський сейм затвердив текст Чуднівської угоди та nobilitував частину козацької старшини, яка сприяла її підписанню⁹.

Треба відзначити, що в інструкції послам від Війська Запорозького на сейм 1661 р. у Варшаві відзначалося, що українські дипломати мали неодмінно добиватися виконання постанов Гадяцької угоди 1658 р. У цей час Чигирин був переконаний, що Корона Польська знову внесе до угоди відповідні корективи, як це було в 1659 р. У разі відмови виконати ці пункти польською стороною посольство гетьмана Ю. Хмельницького на чолі з С. Богдановичем-Зарудним, М. Зеленським та І. Кравченком мало заявити, що український уряд не буде вважати себе зобов'язаним й надалі підкорятися польському королю. Однак, хоча затверджений на сеймі 1661 р. текст Чуднівської угоди не в повній мірі відображав прагнення українців, вони все ж таки погодилися із запропонованим варіантом. Натомість польський історик Януш Качмарчик у своїй останній книзі зазначив, що саме з сеймовою постановою 1661 р. остаточно зазнала краху „гадяцька ідея Речі Посполитої Трьох Народів”¹⁰. З огляду на такий висновок колеги з Польщі хочемо наголосити на тому, що вилучення з тексту Чуднівської угоди згадки про „титул Князівства Руського і привілеїв належних до того Князівства”¹¹, на нашу думку, все ж таки не означало зникнення ідеї утворення триалістичної польсько-литовсько-руської федерації. Адже з українського боку більша частина козацької старшини виступала за те, щоб третім автономним членом Речі Посполитої поруч з Коронаю Польською та Великим князівством Литовським мало стати Військо Запорозьке, а повноваженнями-„привілеями” великого руського князя володів би правитель козацької України – гетьман¹².

⁷ В історіографії Чуднівський договір називають ще й „Слободицанським”, з огляду на те, що він був укладений під селищем Слободиці за 25 верст від м. Чуднова на Житомирщині.

⁸ A. Grabowski, *Oczyste spominki w pismach do dziejów dawnej Polski*, t. I, Kraków 1845, s. 165–169; A. Hniłko, *Wyprawa cudnowska w 1660 roku*, Warszawa 1931, s. 90–118; J. Kaczmarczyk, „Działo się w obozie pod Cudnowem dnia 17 octobra anno 1660”, [w:] *Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Księga Pamiątkowa ofiarowana prof. dr hab. Władysławowi A. Serczykowi w 60 rocznicę Jego urodzin*, red. E. Dubas-Urwanowicz, A. Mironowicz i H. Parafianowicz, Białystok 1995, s. 221–226. М. Марченко, *Боротьба Польщі і Росії за Україну (1654–1664)*, Київ 1941, с. 64–67.

⁹ *Voluntina legum*, wyd. J. Ohryzko, t. IV, Petersburg 1859, s. 359; Д. Дорошенко, *Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя та політичної діяльності*, Нью-Йорк 1985, с. 44.

¹⁰ J. Kaczmarczyk, *Rzeczpospolita trojga narodów. Ugoda Hadziacka – teoria i praktyka*, Kraków 2007, s. 138.

¹¹ *Voluntina Legum*, t. IV, s. 762.

¹² Про це докладніше: Т. Чухліб, *Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках (1660-ті – початок 1680-х рр.)*, Київ 2008.

У зв'язку з приходом до влади на Правобережній Україні у 1663 р. „королівського секретаря” Яна II Казимира, гетьмана П. Тетері почали розроблятися нові умови політичних взаємовідносин між Чигирином та Варшавою. Про своє бачення українсько-польських відносин новий гетьманський уряд оголосив в дипломатичній інструкції посольству на чолі з полковником Г. Гуляницьким, яке наприкінці січня 1663 р. відправилося до столиці Речі Посполитої. Одним з перших її положень було забезпечення „прав і вольностей” Війська Запорозького з урахуванням положень Гадяцької угоди¹³. З огляду на вимоги української сторони Варшава йде на окремі поступки. Зокрема, вона погоджувалася дотримуватися традиційних козацьких „прав і привілеїв”, а також обіцяла нарешті розпочати діяльність спеціальної комісії для розгляду спірних церковних питань (така комісія мала діяти ще від часу затвердження Гадяцької угоди на весняному сеймі 1659 р.). Поляки навіть дозволяли проведення Чигирином самостійної зовнішньої політики щодо Молдавського і Волоського князівств. Король також наказав звільнити з ув'язнення впливового козацького старшину, полковника Івана Богуна. Однак до цілковитого вирішення порушених гетьманським урядом питань так і не дійшло. Найбільш дражливим у двохсторонніх стосунках залишалося питання з становищем православної Церкви. Як відзначалося в одному з документів, українці були „...дуже знервовані ненадійною обіцянкою повернення церков”¹⁴.

Восени 1664 р. у таборі під Лисянкою на козацькій раді було ухвалено документ під назвою: Інструкція послам Війська Запорозького, відправленим на Варшавський звичайний сейм, який відкрився 26 листопада того ж самого року¹⁵. У ньому містилися 75 пунктів, які відображали бажання козацької старшини упорядкувати релігійні, політичні, економічні, освітні, військові взаємовідносини між „Україною”, „народом українським” (на відміну від текстів Гадяцької і Чуднівської угод в „Інструкції” ці етноніми вживалися як відповідники „землі Руської” та „народу Руського”), „гетьманом”, „Військом Запорозьким” з одного боку та „королем” і „станами Речі Посполитої” – з іншого. Цей важливий у розвитку українсько-польських стосунків другої половини XVII ст. документ у свій час ґрунтовно проаналізований різними істориками¹⁶, а тому розглянемо його положення лише з точки зору відповідності Гадяцькій угоді.

¹³ В. Czart., rkp. 402, s. 473–476.

¹⁴ *Памятники изданные временною комиссиею для разбора древних актов*, т. IV, Київ, 1859, с. 293; В. Газін, *Гетьманство Павла Тетері: спроба подолання суспільно-політичної кризи в Українській державі (1663–1665 рр.)*, дисертація... канд. істор. наук, Київ 2001, с. 74.

¹⁵ В. Czart., rkp. 402, s. 545–586.

¹⁶ Д. Дорошенко, *Гетьман Петро Дорошенко...*, с. 265–279; М. Крикун, *Між війною та радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII ст.*, Київ 2006, с. 99–174; В. Горобець, *Еліта козацької України в пошуках політичної легітиматії: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665*, Київ 2001, с. 422–443.

Вже в першому розділі „Інструкції” 1664 р. під назвою „Релігія Грецька” у 4-му пункті згадувалося про саму Гадяцьку угоду, яку було названо „конституцією”. Тут також йшлося про діяльність комісії, що мала діяти згідно з її положеннями у справі повернення відібраних раніше в українців православних церков¹⁷. У 8-му та 9-му пункті йшлося про відповідний правовий статус „академії та київських шкіл”, який їм мав бути наданий згідно з відповідним пунктом Гадяцької угоди. Окрім того, в 10-му пункті говорилося про заснування академії в Могилеві, що теж відповідало гадяцьким положенням про відкриття такого навчального закладу для українців на території Великого князівства Литовського. Загалом же „Інструкція” мала ще ряд важливих пунктів, зокрема щодо „вольностей Війська Запорозького”, які так чи інакше повторювали або ж резонували з текстом Гадяцької угоди.

Отримавши гетьманську булаву в серпні 1665 р. у результаті змови проти свого попередника Степана Опари П. Дорошенка, очевидно, за порадою кримського хана, листовно задекларував свою прихильність до протекції „природного” або ж „дідичного” сюзерена українських гетьманів – короля Речі Посполитої. Разом з тим, майже відразу після підтвердження свого гетьманства через обрання на козацькій раді, 23 жовтня 1665 р., Дорошенко звернувся до полковника Полтавського полку (одного з найбільших полків Лівобережжя) із закликом перейти під протекцію польського короля й визнати свій „гетьманський регімент”, а отже, відмовитись від царської зверхності¹⁸. Таким чином новообраний гетьман сподівався вирішити проблему об’єднання козацької України: *Було б добре, якби Задніпров’я добровільно піддалося*¹⁹, – говорив П. Дорошенко у той час. 20 листопада 1665 р., перебуваючи в Умані, гетьман відправив два листи до Яна II Казимира, в якому просив того розіслати королівські універсали до населення Лівобережної України та козаків Запорозької Січі, щоб ті переходили під королівську протекцію²⁰. Невдовзі Дорошенко вислав своїх послів до Варшави, які мали прохати польсько-литовського монарха про затвердження відповідних владних повноважень нового гетьмана Війська Запорозького.

Наприкінці року до Чигирина прийшли листи від Яна II Казимира в яких той картав Дорошенка за самовільне захоплення гетьманської булави. Саме тому в посланні до короля від 1 січня 1666 р. гетьман відповідав, що мусить залишатися: *невільником тої функції, носячи титул Гетьмана запорозького, і то лиші задля того, щоб військо*

¹⁷ У відведений час комісія не працювала, а тому в „Інструкції” на сейм 1661 р. козаки вимагали, щоб було призначено 3 – 4 комісари від католиків і стільки ж від православних українців. Налагодженням діяльності цієї інституції, посилаючись на Гадяцьку угоду 1658 р., переймався уряд Ю. Хмельницького і протягом 1662 р. (Див.: М. Крикун, Між війною та радою..., с. 144).

¹⁸ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (далі – Акты ЮЗР), т. VI, Санкт-Петербург 1869, с. 50–51.

¹⁹ B. Szart., Teki Naruszewicza (далі – TN), CLX(291), s. 1278.

²⁰ Д. Дорошенко, вказ. праця, с. 59.

не залишилося без голови...²¹. Окрім того, у своїх листах до П. Дорошенка польсько-литовський король запросив прислати „комісарів” від Українського гетьманства на сейм, щоб виробити спільну угоду. У зв'язку з цим, в лютому 1666 р. гетьманський уряд відіслав своїх представників на вальний сейм Речі Посполитої з пропозиціями, які були сформовані на козацькій раді під Лисянкою. В документі під довгою, але виразною назвою:

Инструкція виразна від нас, усієї старшини, обозного, суддів генеральних, писаря і осавулів, сотників, отаманів, товариства і черні Війська Його К[о]р[олівської] М[ило]сті вірно прихильного Запорозького, зараз з одностайної Ради нашої Лисянської на сейм нинішній до найяснішого Маєстату Його К[о]р[олівської] М[ило]сті Пана Нашого Ми[лости]вого і всієї Р[ечі] П[осполитої] по-слам нашим ввірена», скликаний на 17 березня того самого року²²,

зокрема відзначалося, що: ...ми всі, обивателі українські... прийшли до добровільного відновлення нашого вірного підданства королеві²³. З свого боку, король та сейм мали забезпечити „права та вольності” не лише козацтва, а й „усього поспільства українського”. Таким чином, свою протекцію король мав поширити не лише на Правобережну, але й Лівобережну Україну. У наданій „Інструкції” від імені „всієї старшини, обозного, суддів генеральних, писаря та осавулів, полковників, сотників, отаманів, товариства і черні Війська Його Королівської Милости” й за дорученням „одностайної” козацької ради на варшавському сеймі 1666 р. обумовлювалися правовий статус Війська Запорозького, права православних українців, питання освіти тощо²⁴. Посли мали домагатися, щоб сейм сприяв у справі затвердження королем на гетьманстві Дорошенка, якого згідно з рішенням козацької ради, обрано тепер „єдинодушно і вільними голосами”. Саме таким чином П. Дорошенко хотів стати не лише першим серед козацького стану („народу політичного”), але й забезпечити собі права легітимного правителя-васала всієї України.

У відповідь на ці вимоги король Ян II Казимир знову відписував Дорошенку, що той став гетьманом без монаршої згоди й здійснює відносини з Кримським ханством без погодження з Варшавою. Виправдовуючись трохи згодом перед королем, український гетьман повідомляв, що отримав цю посаду без дозволу польського монарха лише тому, що бачив „велику руїну цілої України”, а стосовно союзницьких

²¹ В. Czart., гкр. 402, s. 417.

²² Її детальний аналіз див. у книзі: М. Крикун, *Між війною та радою...*, с. 205–248.

²³ В. Czart., гкр. 402, s. 615.

²⁴ Там само, гкр. 402, s. 615–633; Д. Дорошенко, вказ. праця, с. 71–75; М. Крикун, *„Інструкція по-слам Війська Запорозького на варшавській сеймі 1666 р. і відповідь Яна Казимира на неї „Україна Модерна”*, № 2–3, 1999, с. 311–349.

відносин гетьманства з ханством Дорошенко зазначав про їхню користь для Речі Посполитої²⁵.

„Інструкція” 1666 р. неодноразово посиляється на „зборівські пакти” 1649 р. між Короною Польською та Військом Запорозьким, однак якщо документ ухвалений на козацькій раді в Лисянці порівняти з Гадяцькою угодою, то насамперед подібною виглядає структура подання й навіть послідовність викладу, адже „Інструкція” так само як і ухвали 1658/1659 передбачала: у пп. 1–6 – забезпечення належних прав православної церкви (так, наприклад, у п.4 йшлося про те, що згідно з гадяцькими домовленостями 1658–1659 рр. до православних від уніатів перейшла „люблінська церква”²⁶, а в п. 6 обумовлювалося, що членами сенату мають бути «отець митрополит наш київський з отцями єпископами православними»); пп. 7–8 – визначала статус «київських шкіл»; пп. 9–10, 12 – „вольності” Війська Запорозького; п. 11 – задувала про козацький реєстр («компут»); п. 12 – взаємовідносини козаків з „державцями” в „добрах шляхетських і духовних” п. 14 – визначала статус і повноваження гетьмана; п. 18 – піклувалася про закріплення за гетьманом Чигиринського староства тощо.

До Варшави поїхала козацька делегація на чолі з брацлавським полковником Михайлом Зеленським, генеральним писарем Іваном Чекаловським, чигиринським полковником Прокопом Бережецьким та корсунським полковником Інатом Бережецьким. Однак на сесії сейму, що розпочалася 17 березня було не до вирішення «української проблеми». Натомість на ній йшла запекла політична боротьба між прихильниками партій короля та коронного гетьмана Любомирського²⁷. Посли від України були прийняті Яном II Казимиром лише тоді коли сейм був зірваний – у кінці квітня 1666 р. Незважаючи на те, що домагання козацтва зводилися лише до відновлення умов Зборівської угоди 1649 р., вони, однак, так і не були прийняті польською стороною, а король відбувся лише загальними й ухильними фразами щодо «батьківського піклування» про Військо Запорозьке.

Під час військової виправи з метою відвоювання Лівобережної України П. Дорошенко у листі від 16 серпня 1666 р. до Яна II Казимира відзначав, що він хоче лише: *...схилити Задніпров'я до вірного підданства Його Королівському Маєстатові*²⁸. Одночасно, зважаючи на початок польсько-російських мирних переговорів у Андрусові, Дорошенко запитував короля Речі Посполитої про подальші дії свого війська з огляду на те, що Лівобережна Україна перебувала під номінальним протекторатом московського царя. У зв'язку з тим, що король не звертав

²⁵ В. Смолій, В. Степанков, Особливості зовнішньої політики Гетьманщини [в:] Історія українського козацтва. Нариси в 2-х томах, ред. В. Смолій, т. I, Київ 2006, с. 381.

²⁶ Тут йдеться про Спасо-Преображенську церкву в Любліні.

²⁷ Д. Дорошенко, вказ праця, с. 76.

²⁸ Там само, с. 90.

уваги на прохання гетьмана, останній неодноразово повторював його як у листах до королівської канцелярії, так і зверненнях до польських урядовців Я. Собеського та Я. Стахурського. Однак у цей час Варшава за спиною гетьманського уряду проводила переговори з Москвою щодо укладення перемир'я, про фактичне позитивне рішення цього П. Дорошенко взнав наприкінці липня 1666 р. Разом з тим гетьман не залишав надії добитися королівської прихильності. У листі до Яна II Казимира від 5 жовтня П. Дорошенко просив його надати „виразний ординанс”, який би узаконив похід правобережних козацьких військ на Лівобережну Україну²⁹. Однак Річ Посполита не лише не підтримала спроби Дорошенка об'єднати Україну, а й провела заходи, які змусили гетьмана відвести свої полки з „лівого берега” Дніпра на „правий” – наприкінці 1666 р. коронна армія вступила на Правобережжя.

Восени 1667 р. гетьман Дорошенко під тиском і за посередництвом кримського хана визнав зверхність польсько-литовського короля та склав йому присягу в містечку Підгайці на Тернопільщині. У результаті протистояння польських військ з одного боку й татарських та українських – з іншого, між королем та правобережним гетьманом 19 жовтня 1667 р. коло Підгайців було укладене тимчасове перемир'я, яке нарешті узаконило тогочасні відносини між протектором і його „потенційним” підданним. Ця угода мала назву: *Освідчення підданства для Короля і Речі Посполитої зі сторони козаків*³⁰. З обох боків також була принесена присяга. З вуст гетьмана Дорошенка та старшини вона звучала так:

*[...] так і ми в тім же вірнім підданстві до його Королівської Милості і Речі Посполитої Польської почуваячись в онім статечно на віки триматися будемо... всілякої сторонньої протекції з сторонніми [монархами] без відомості Його Королівської Милості і Речі Посполитої усіякої кореспонденції мати не будемо, ані Посольств але... наші прохання милостиво виконай, а ми то, що зараз висловлено у пунктах під Підгайцями описаних, і то, що зараз обіцяємо, дотримуватися обіцяємо і присягою цього – чистою стверджуємо*³¹.

Присягу протектора-сюзерена від імені короля озвучили польські урядовці:

Ми комісари від Ясновельможного Й[ого] М[илості] Пана Маршалка Великого Гетьмана Польського Коронного, до трактування з Військами Й[ого] К[оролівської] М[ило]сті Запорозькими виправлені, присягаємо... іменем

²⁹ *Acta Historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 usoue ad annum 1795. Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, zebr. Fr. Kluczycki, vol. 2, pars. 1, Kraków 1880, s. 253–254.

³⁰ *Acta Historica res gestas Poloniae...*, vol. 2, pars. 2, Kraków 1883, s. 290–292.

³¹ B. Czart., rkp. 402, s. 671.

Короля Й[ого] М[ило]сті і Речі Посполитої, і Військ Коронних... Тоді того усього дотримаємо...³².

Якщо порівняти положення Підгаєцької та Гадяцької угод, то насамперед впадає у вічі те, що Корона Польська погодилася на те, *щоб козаки і їхні хутори були вільні*" та зобов'язувалася не вводити своїх військ: *в жодні міста чи села, що споконвік козакам належать, де Військо Запорозьке проживає*³³. Тобто таким чином польська влада визнавала за Українським гетьманством право на владу над тією територією, яка вже фактично перебувала під владою П. Дорошенка. Щодо конкретизації багатьох проблем українсько-польських стосунків, то їхнє вирішення переносилося на розгляд чергового сейму Речі Посполитої.

До Підгаєцького перемир'я з Короною Польською й присяги королеві, що, на нашу думку, стало відносною поразкою політичних планів Дорошенка щодо опанування західноукраїнським регіоном, гетьмана підштовхнула позиція Кримського ханства, керівники якого перед тим, 16 жовтня, уклали союзницьку угоду з Польщею й таким чином примусили українського правителя підписати з нею вимушене перемир'я. Вже 23 листопада в листі до литовського князя Богуслава Радзівіла гетьман був незадоволений позицією Варшави й недотриманням нею попередніх зобов'язань:

Утиснуто залозами, вислане в Україну військо поводитьсь, мов у ворожому краю: мучить людей, переймає на дорозі з листами, безневинно стинає, виганяє козаків з міст, чатує на них; займає худобу, одбирає від козаків майно; всіх безчисельних кривд і не пригадати. І на то немає жодної уваги; панове послали наші, яких ми висилаємо з скаргами на кривди, відправляються ні з чим, і потім жовнір лютує і поводитьсь не як у державі Короля Й[ого] М[ило]сті, а як у ворожому краю, тож не диво, що козацтво взялося само до оборони свого життя; звідти прийшло до немалого в отчизні запалу, котрий починає помалу згасати, коли ми тепер повернулися з Підгайців з мировим трактатом³⁴.

У грудні 1667 р. гетьману обіцяли надати від верховної коронної влади „правління на Чигирин, хоругву, булаву й інші клейноди військові”³⁵. У відповідь Дорошенко

³² Там само, с. 672.

³³ В. Czart., ркр. 402, с. 665–668.

³⁴ Цит. за: Д. Дорошенко, вказ. праця, с. 145.

³⁵ *Acta Historica res gestas Poloniae...*, vol. 2, pars. 1, s. 301–302. Зазначимо, що П. Дорошенко від початку свого гетьманування вимагав від польської влади повернення йому булави та інших клейнодів (а також частини архіву та скарбу Війська Запорозького), які були вивезені до Варшави на початку 1665 р. П. Тетерею (про це ширше див.: М. Крикун, *Між війною та радою...*, с. 175–204). Однак Корона Польська всіляко затримувала їхнє повернення. Відомо, що у 1671 р. молдавський боярин М. Спафарій, який певний

погоджувався прислати своїх послів на Варшавський сейм після того як „збере перед Різдом раду”, а та в свою чергу, випрацює засади стосунків між Українським гетьманством та Коронаю Польською. Очевидно, таким чином Дорошенко хотів покращити для себе попередні умови підданства королеві та відтягнути час для правового оформлення своїх стосунків з султаном Османської імперії³⁶.

Зрозумівши, що шанс перемогти Польщу та опанувати Східною Галичиною втрачено, П. Дорошенко протягом першої половини 1668 р. відвойовує у царя Олексія Михайловича та гетьмана І. Брюховецького Лівобережну Україну: *За короткий час свого побуту на лівому березі Дорошенко встиг приєднати до себе не тільки козацтво, міщанство і посіпльство, але й таку впливову верству, як духовенство*³⁷, – зробили з цього приводу висновки вчені. В усіх православних церквах молилися за „благочестивого і Богом даного гетьмана Петра”³⁸. А вже в цей час він видав ряд універсалів щодо охорони багатьох храмів і монастирів та підтвердив право на їхні маєтності. Посилення влади Дорошенка дуже налякала верхівку Польсько-Литовської держави, яка переживала, щоб цей український гетьман з регіментаря-васала не перетворився в „удільного” володаря. Ці побоювання віддзеркалювалися в багатьох тогочасних листах і документах.

У червні 1668 р. коронна армія розпочала наступ на Брацлавщину і Київщину. Це спричинило до відтягнення основних сил Дорошенка з Лівобережжя – наприкінці липня він уже був у Чигирині: Поляки, забувши боязнь Бога й одклавши на бік Пакти (Гадяцькі, Чуднівські і Підгаєцькі. – Т.Ч.), *починають наступати з військовою потугою на Україну*³⁹, – описував складне міжнародне положення своєї держави сам гетьман у листі до господаря Молдавського князівства. Незважаючи на взаємні образи та декларування (таємно від Речі Посполитої) визнання турецької протекції, П. Дорошенко й надалі продовжував іменувати себе „гетьманом його Королівської Милості Війська Запорозького”. Хоча за свідченнями польських урядовців:

[...] козацькі обмани нам відомі, ось і тепер писав Дорошенко до гетьмана Собеського, щоб король не вислав коронного війська а він, Дорошенко, зробить

час перебував у Туреччині, повідомляв цареві, що Дорошенко вимагав у султана Мегмеда IV аби той забрав у П. Тетері (у 1670 р. він втік з Польщі до Османів) „булаву та інші військові клейноди і привілеї, котрі той завів із собою (до Адріанополя. – Т.Ч.)” (Новые данные о Н. Спафарие, „Чтения в обществе исторических древностей российских”, кн. IV, 1900, с. 36).

³⁶ Висвітлення українсько-турецьких стосунків за гетьманування П. Дорошенка не є завданням цієї розвідки. Про них див.: D. Dorošenko, J. Rypka, *Hejtman Petr Dorošenko a jeho turecka politika*, Praha 1933.

³⁷ Д. Дорошенко, вказ. праця, с. 200.

³⁸ *Акты ЮЗР*, т. VIII, Санкт-Петербург 1875, с. 66.

³⁹ *Acta Historica res gestas Poloniae...*, vol. 2, pars. 1, s. 301.

так, що обидва береги Дніпра будуть під королем. Але це справжній обман: він нібито сприяє Королівській Величності, а сам уже давно турчинами піддався⁴⁰.

Виправдовуючись перед Варшавою за те, що він все ж таки прийняв турецькі санджаки Дорошенко свідчив – він це зробив лише заради збереження України „в цілості” та для захисту її від наїздів татар, „які то з Польщею, то з Москвою всіх дурять⁴¹.

Треба звернути увагу на те, що вже у січні 1668 р., через три місяці після того як він присягнув королеві у Підгайцях П. Дорошенко заявив про свою вірність султани Османської імперії Мегмеду IV. На нашу думку, мотивацією такого вчинку гетьмана були: по-перше, „закулісні” переговори між королем і царем та укладення Андрусівського перемир'я; по-друге, порушення польською стороною взятих на себе зобов'язань у Підгайцях, а також і на переконання гетьмана, положень Гадяцької 1658 р. та Чуднівської 1660 р. угод.

Політика українського гетьмана щодо нейтралізації Польщі шляхом запевнення її в підданстві на деякий час спрацювала. Підтвердженням цього стала підготовка королівського привілею про затвердження П. Дорошенка на гетьманській посаді в березні 1668 р. Хоча універсал Міхала Корибута й був вручений гетьману лише через рік (ймовірно, 9 травня 1669 р.), той факт, що він був занесений у Коронну Метрику ще 3 березня 1668 р.⁴², переконливо промовляв про вірно обрану Дорошенком традиційну козацьку тактику – „лякати короля султаном, а султана королем”. Одночасно того ж 1668 р. правобережне Українське гетьманство розпочало переговори про підданство московському царю. До речі, під час яких на пропозицію росіян розірвати союз з Кримським ханством, Дорошенко відповів, що не може цього зробити з огляду на існування відповідного пункту в Гадяцькій угоді⁴³.

Мотивація гетьмана відносно зриву союзеренних відносин з Річчю Посполитою та порушення Варшавою положень Гадяцької угоди найбільш повно була викладена у листі П. Дорошенка до Я. Собеського від 28 квітня 1668 р. У відповідь на аналогічні звинувачення польської сторони у постійних порушеннях українцями Гадяцьких і Чуднівських домовленостей Дорошенко писав, що:

Як вони (поляки. – Т.Ч.) Гадяцької Комісії Трактаті, [що] в Гадячі постановили, написали, і там зараз Гетьманом тогочасного Війська Запорозького

⁴⁰ Цит. за: С.М. Соловьев, *История России*, кн. 3, т. XII, Санкт-Петербург 1896, сбц. 365; Д. Дорошенко, вказ. праця, с. 181.

⁴¹ Там само, с. 272.

⁴² Там само, с. 184–185.

⁴³ *Акты ЮЗР*, т. VI, с. 250.

(І. Виговським. – Т.Ч.), і собою записягнуу Комісію у Варшаві на сеймі скасувавши, і звідти змінену аж до Чигирина послали... Релігії святої Греко-Руської і народу всього нашого Руського, ошування отримавши, Помазанця Божого і старші стани величного сенату Корони Польської і В[еликого] К[нязівства] Лит[овського], не на Гадяцькій правдивій Комісії (тобто 16 вересня 1658 р. – Т.Ч.), але на Варшавському концепті (тобто затверджені на сеймі 1659 р. – Т.Ч.) з неприятелем Церкви Божої уклавши його [Трактат], в juramenta втягнули, Пану Богу, Й[ого] К[оролівській] М[илос]ці, і [станам] Р[е]ч[и]п[осполитої] правлять⁴⁴.

Тобто Дорошенко закидав полякам не виконання обопільної Гадяцької угоди від 16 вересня 1658 р., яка була порушена тими під час Варшавського сейму 1659 р., коли під час затвердження були зміненні її найбільш важливі положення.

На початку 1669 р. Дорошенко надіслав лист польсько-литовському королеві в якому запевнював останнього, що не піддався султанові. Міхал Корибут відповів йому, що не вірив і не вірить ніяким вимислам про гетьмана⁴⁵. Додатковим доказом прихильності українців, стало висилка: *Інструкції на сейм коронаційний до Найяснішого Короля Його Мл. І всіх станів Речі Посполитої від мене, Петра Дорошенка, гетьмана, і од усього Війська Запорозького* на елекційний сейм у Варшаві, що відбувався протягом травня-липня 1669 р. Нагадаємо, що це відбулося після березневої заяви гетьмана про підданство султанові! У чергових вимогах знову, в основному, повторювалися пункти, які були направлені ще на сейм 1666 р.⁴⁶ Вступна частина цього документу (він має два варіанти текстів „акцепт короткий усіх пунктів супліки на елекцію Найяснішого Короля Міхала”⁴⁷ та власне згадану „Інструкцію”), який у свій час був детально опрацьований М. Крикуном, містила звернення гетьманського уряду до польської влади в якому говорилося, що українці добре свідомі того, що поляки розкололи цілісність їхньої держави і «за мінімальну суму московських динарів продали нас» Москві, а це в свою чергу підштовхнуло козацьку еліту до зближення з Османською імперією⁴⁸.

Власне сама послідовність викладення скарг і вимог до влади Речі Посполитої в «Інструкції» 1669 р. відповідала структурі Гадяцької угоди 1658 р. – спочатку йшлося про потреби православної церкви та проблему скасування унії, потім питання освіти, „прав і вольностей” Війська Запорозького, виокремлення території на яку

⁴⁴ *Acta Historica res gestas Poloniae...*, vol. 1, pars. 1, Kraków 1881, s. 362.

⁴⁵ J.A. Chrapowicki, *Diariusz wojewody witebskiego*, wyd. J. Rusiecki, Warszawa 1845, s. 185–186.

⁴⁶ *Акты ЮЗР*, т. IX, Санкт-Петербург 1887, с. 96, 99.

⁴⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі – AGAD), Archiwum Branickich z Sucheja (далі – Bran. Sucha), № 33/46, s. 2; М. Крикун, вказ. праця, с. 299–301.

⁴⁸ М. Крикун, вказ. праця, с. 292.

поширювалася влада українського гетьмана і т.д. Вже в 1-му пункті зазначалося, що „згідно з Гадяцькими пактами” уніати в Україні мали бути «послушними» римському костюлові, а православні мали підлягати Константинопольському патріархові. У 2-му пункті йшлося про створення „особливого трибуналу” для Київського, Руського, Волинського, Брацлавського, Чернігівського, Подольського, Белзького, Підляшського воеводств, що також було започатковано ще Гадяцькою угодою 1658 р. У 5-му пункті містилася вимога про „фундацію Академії в Києві”, що прямо повторювало відповідну статтю текстів угоди 1658 та 1659 рр. Цікаво, що у 6-му пункті говорилося, щоб з: *Гадяцьких пактів вимазаний був пункт той, лютри* (лотерани. – Т.Ч.) *і кальвіні* (кальвіністи. – Т.Ч.) *й магістри іншої віри в академіях і школах руських не вчили, бо вони хочуть з усіма жити в згоді*⁴⁹. Таке прохання козацької старшини опріч конфесійної толерантності засвідчувало, на нашу думку, ще один досить промовистий факт – в Українському гетьманстві не зважаючи на погіршення стосунків з Польщею та укладення з нею Чуднівської 1660 р. і Підгаєцької 1667 р. (а також існування Андрусівського перемир'я 1667 р. між Варшавою та Московією) все ж таки хотіли вважати положення Гадяцької угоди діючими! Про це свідчив і 10-й пункт, де українці просили: *про апробацію усіх своїх прав згідно з Гадяцькою комісією і про апробацію амністії, яка не досить діє*...⁵⁰.

Прохання 1669 р. про потреби Війська Запорозького та всього українського (руського) народу були зачитані не на коронаційному сеймі в жовтні того ж року, але вже перед коронованим на ньому Міхалом Корибутом⁵¹. Цікаво, що король прийняв українських представників у себе, незважаючи на оголошення раніше на останньому з сеймових засідань листа від сілістрійського (очаківського) бейлербея про перехід гетьмана П. Дорошенка під османську протекцію⁵². Останній відразу ж після повернення своїх послів до Чигирини знову направив до польсько-литовського короля листа, в якому запевнив того, що й не думав піддаватися султанові. На нашу думку, це засвідчувало бажання гетьмана при збереженні османського номінального протекторату все ж таки не відмовлятися від фактичної королівської зверхності⁵³.

З початком 1670 р. П. Дорошенко знову вирішив випробувати міцність московських військ на Лівобережжі. 19 лютого він звернувся з листом до великого коронного гетьмана Я. Собеського, в якому просив надати допомогу для чергового „задніпровського” походу⁵⁴. Крім того, як свідчать записи вітебського воеводи

⁴⁹ AGAD, Bran. Sucha, № 33/46, s. 2; М. Крикун, вказ. праця, с. 299.

⁵⁰ Ibidem, s. 4; М. Крикун, вказ. праця, с. 300.

⁵¹ В. Czart., rkp. 602, s. 677–684.

⁵² J. A. Chrapowicki, *Diariusz...*, s. 176–177.

⁵³ Див. ширше: Т. Чухліб, *Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр.*, Київ 2003, с. 123–141.

⁵⁴ A. Grabowski, *Starożytności historyczne polskie, pisma i pamiątki do dziejów polskich*, т. II, Kraków 1840, s. 300.

Й. Храповицького саме у цей час, український гетьман прохав короля Міхала Корибута: *Україну Москві не віддавати і пакта Андрусівські відмінити. Питає* (Дорошенко. – Т.Ч.) *короля, якщо б добра свої дідичні там Москві уступив, то мусив собі протекції деінде шукати*⁵⁵. 15 березня 1670 р. український гетьман написав листа до коронного під канцлера Речі Посполитої А. Ольшевського з подякою за згоду короля розпочати чергову українську-польську комісію щодо врегулювання політико-правових стосунків між Українським гетьманством і Коронаю Польською. У цьому ж листі П. Дорошенко нагадав польському урядовцю, що все частіше в офіційних документах Польсько-Литовської держави говориться лише про „Корону Польську” і „Велике князівство Литовське”, а „Русь викидають за плот” й запитував: *хіба це справедливо титулувати короля «великим князем руським», а про саме Руське князівство зовсім не згадується?*⁵⁶

Про бажання українського уряду залучити на свій бік поляків у боротьбі за Лівобережжя свідчить і лист П. Дорошенка до білоцерківського коменданта, де гетьман пропонував план відвоювання у Москви лівобережної частини України, а також прохав польського урядовця звернутися до польського короля, щоб той не затверджував Андрусівського перемир'я⁵⁷. Окрім того Дорошенко ще раз хотів домовитися з Польщею щодо умов підлеглості королеві. На весняний сейм 1670 р. він вислав своїх представників козацьких старшин С. Білоцерківського і П. Смардовського⁵⁸. У травні Дорошенко делегував на спільну комісію (місцем її проведення був визначений Остріг) козацьких представників на чолі з М. Вуяхевичем⁵⁹.

Запропонований проект програми українсько-польського примирення переконливо засвідчив спробу П. Дорошенка чітко окреслити свої повноваження як правителя козацької держави. Оцінюючи Острозький проект Дорошенка з історично-правової точки зору, польський історик А. Пшибось зазначав, що це був аж ніяк: *не унійний зв'язок між Україною та Польщею, а ні тим більше широка автономія першої у складі останньої*⁶⁰. Острозькі пропозиції української сторони, на думку науковця, були „примиренням двох самостійних потуг”. Хоча М. Яворський писав, що гетьман Дорошенко в 1670 р. запропонував Варшаві програму „широкої автономії” України на основі компромісу та релігійних, соціальних і національних сподівань станів українського суспільства⁶¹.

Готуючись до мирної комісії в Острозі, П. Дорошенко на основі положень Гадяча 1658 р. підготував спеціальну інструкції козацьким комісарам від 10 травня 1670 р.,

⁵⁵ J. A. Chrapowicki, *Diariusz...*, s. 197.

⁵⁶ Д. Дорошенко, вказ. праця, с. 291–292.

⁵⁷ M. Jaworski, *Kampania Ukrainna Jana Sobieskiego w 1671 r.*, „Studia i materiały do historii wojskowości polskiej” (далі – SMHW), t. XI, cz. I, Warszawa 1965, s. 71.

⁵⁸ Д. Дорошенко, вказ. праця, с. 288.

⁵⁹ *Акты ЮЗР*, т. IX, с. 196.

⁶⁰ A. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki 1640–1673*, Kraków–Wrocław 1984, s. 155.

⁶¹ M. Jaworski, *Kampania Ukrainna...*, s. 72.

яка складалася з 24 пунктів⁶². У цьому документі, як і дванадцять років перед тим, Українське гетьманство вимагало від Корони Польської забезпечити їхні права щодо: вільного віросповідання православ'я на землях „поки язик народу Руського засягає”, державних урядів, освіти, мови, визначення території для Війська Запорозького в межах Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств, привілеїв для козацького війська тощо.

Досить ґрунтовну інструкцію, яка складалася з 31 пункту, мали й представники Корони Польської. Очевидно, що під час підготовки цього документу в королівській канцелярії теж орієнтувалися на текст Гадяцької угоди 1659 р. Так, наприклад, у польській дипломатичній інструкції на Острозьку комісію було таке положення: якби українські послы під час обговорення церковних проблем вимагали б звернення до відповідної статті Гадяцької угоди, то потрібно погодитися з цим, але робити це дуже обережно з огляду на велике незадоволення католицького духовництва Речі Посполитої відповідними положеннями Гадяча⁶³. Посилання на Гадяцьку угоду було й у тому пункті, який стосувався впровадження академії і шкіл в Україні: поляки мусили погодитися з українськими вимогами, але за умови заборони навчання і викладання у цих освітніх закладах представників протестантських течій. Нагадаємо, що у 1659 р. таке положення було ратифіковано на сеймі, однак у „Інструкції” 1669 р. гетьманський уряд вже звертався з проханням про дозвіл „аріянам, кальвінам і лютерам” бути присутніми в українських академії та школах. Але найбільшу цікавість викликає наступний пункт інструкції дипломатам Польсько-Литовської держави від 1670 р., де відзначалося, що козаки постійно у своїх зверненнях до короля та сейму посилаються на положення Гадяцької угоди, а тому польським комісарам на Острозьку комісію наказувалося щоб вони пояснили українцям таке: угоду 1658 р. було укладено між Варшавою і Чигирином в умовах польсько-шведської війни, з огляду на що козакам було дозволено «багато чого» аби лише вони залишилися вірні Речі Посполитій. Однак потім, як свідчили укладачі інструкції з королівської канцелярії, козаки самі порушили Гадяцьку угоду піддавшись знову Москві у 1659 р., а під час укладення українсько-польського договору під Чудновом у 1660 р. „зреклися гадяцьких трактатів” та й, взагалі Гадяцька угода втратила своє значення у результаті повороту Лівобережної України до московського протекторату⁶⁴.

Вважаємо, що саме різні підходи до Гадяцького трактату (українці вважали її чинною, а поляки – навпаки) й затягування Варшавою укладення вигідної для П. Дорошенка угоди в Острозі, змусили гетьмана нарешті узаконити стосунки з Османською імперією – на старшинській раді у грудні 1670 р. було ухвалено рішення

⁶² *Акты ЮЗР*, т. IX, с. 196–206.

⁶³ Д. Дорошенко, вказ. праця, с. 293.

⁶⁴ Там само, с. 295.

про остаточний перехід правобережного Українського гетьманства під сюзеренітет султана. За допомогою цього Дорошенко намагався забезпечити собі обсяг більших владних повноважень (які не погоджувався надати йому король Речі Посполитої) над козацькою Україною. Окрім того, Дорошенко розумів, що Корона Польська всіяко підтримує гетьманування на Правобережжі свого ставленика М. Ханенка та не дозволить добитися улеглітмнення «прав і вольностей» Українського гетьманства хоча б на умовах Гадяцької угоди.

31 серпня 1670 р. до Острога, де перебували польські комісари, які перед тим не змогли домовитися з представниками Дорошенка, прибуло посольство від М. Ханенка (як кошового отамана Запорозької Січі) на чолі з полковником С. Богаченком у складі старшин Я. Ярошенка, Р. Малюка, І. Полтавця, І. Завіши, С. Білого та В. Олексієнка. Очевидно, цей приїзд було заплановано заздалегідь, адже поява послів не стала несподіванкою для поляків⁶⁵. Крім того, вони відразу ж почали погоджуватися з усіма запропонованими пунктами (стали „щиріше трактувати”), що свідчило про попереднє ознайомлення з ними. Запорожці також заявили, що будуть укладати договір від усієї козацької України. Вже за два дні, 2 вересня, Острозьку угоду було ухвалено (а переговори з послами Дорошенка тривали з перервами близько чотирьох місяців!)⁶⁶. Окремі положення цього договору були такими: унія на українських землях мала залишатися в силі; шляхта поверталася до своїх маєтків в Україні без всіляких обмежень; гетьманський уряд відмовлявся від усіх чужоземних протекцій та не мав права зноситися з іншими державами; новообраний гетьман Війська Запорозького повинен був обов'язково затверджуватися королівським привілеєм; йому та генеральній старшині мали вручатися з рук короля клейноди, після чого вони складатимуть присягу монархові; у військових походах Речі Посполитої український гетьман підпорядковувався великому коронному гетьманові тощо⁶⁷.

Починаючи від М. Костомарова, українські історики досить негативно оцінюють рішення комісії в Острозі⁶⁸. Острозька угода (Ханенка) набагато поступалася проєкту Дорошенка саме у визначенні політико-правового статусу України. Політичні, економічні та конфесійні права українського народу, порівняно з попередніми договорами в Гадячі, Чуднові та Підгайцях значно обмежувалися, але в боротьбі з гетьманом Дорошенком Ханенко отримував деяку перевагу. Сам Міхал Корибут так розумів

⁶⁵ Там само, с. 306.

⁶⁶ Т. Korzon, *Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629–1674*, т. II, Kraków, 1898, s. 396; *Acta Historica res gestas Poloniae...*, vol. 2, pars. 1, s. 614.

⁶⁷ AGAD, Archiwum Zamoyskich (далі – AZ), № 3036, s. 210–215; *Акты ЮЗР*, т. IX, с. 346–351.

⁶⁸ Н. Костомаров, *Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования*, кн. 6, т. XV: Руина, Санкт-Петербург 1905, с. 168–169; Д. Дорошенко, вказ. праця, с. 308; В. Степанков, *Петро Дорошенко*, [в:] *Володарі гетьманської булави: історичні портрети*, Київ 1994, с. 308; Т. Чухліб, *Михайло Ханенко*, там само, с. 321.

домовленості 1670 р.: ...Щоб в тій вольності і цілості залишалися, як було перед Війною (1648 р. – Т.Ч.)⁶⁹. Отже, більше ніж два десятиліття воєнних дій між українцями та поляками так нічому й не навчили Річ Посполиту – вона знову хотіла повернутися до передреволюційних відносин зі своїм «корпоративним васалом» – Військом Запорозьким. Але це було неможливо з багатьох причин, серед яких головною була проблема одержавлення Війська Запорозького, яке, незважаючи на розкол продовжувало утворювати поліцентричне Українське гетьманство. Символічно, що договір з представниками маріонеткового гетьмана Ханенка в Острозі з польського боку підписали комісари на чолі з одним із творців Гадяча 1658 р. чернігівським воєводою Станіславом Беньовським.

Незважаючи на свої стосунки з Мегмедом IV та конфлікт з польською владою, П. Дорошенко у жовтні 1670 р. все ж таки вислав своїх представників Я. Петрановського та М. Харлана на черговий варшавський сейм. Їм була надана інструкція, яка повторювала попередню інструкцію Дорошенка на Острозьку комісію з додатком окремих пунктів. З вального сейму 1670 р., де 22 грудня спеціальною постановою-конституцією були затверджені домовленості з Ханенком⁷⁰, до Чигирина привезли лист від Міхала Корибута з поясненням причин відмови польської влади задовольнити вимоги Дорошенка (які, нагадаємо, базувалися на положеннях Гадяцької угоди) на Острозьку комісію, а також сейми 1669 р. і 1670 р. Майже на всі прохання української сторони король відповідав відмовою. Серед іншого він відзначав, що скасування унії в Україні не залежало від світської влади (!?), а, виокремлення гетьманству особливої території є неможливим, адже тоді б, на думку Міхала Корибута Вишневецького, знову постало „Руське князівство”, від якого козаки відмовилися згідно з Чуднівською угодою. Останні слова короля були такою собі „езуїтською” відмовкою, адже старшина Ю. Хмельницького у 1660 р. відмовлялася лише від назви „Руське князівство”, але ніяк від можливості мати для Війська Запорозького особливу автономну територію, „права та привілеї” козацького та інших станів України.

Після приїзду послів з Варшави та прочитання листа П. Дорошенко відразу ж скликав старшинську раду і за її результатами заявив королівському послу, львівському єпископу Й. Шумлянському що:

*[...] коли король і Річ Посполита дозволяють собі з нами такі жарти, то мусить пролитися християнська кров... вже посилаємо по Орду. Не тільки Турчина, але й самий Ахерон подвигнемо на Польщу!*⁷¹.

⁶⁹ AGAD, AZ, № 3036, s. 210.

⁷⁰ *Volumina Legum*, t. V, s. 30.

⁷¹ *Acta Historica res gestas Poloniae...*, vol. 2, pars. 1, s. 630.

Гетьман просив повідомити Міхалу Корибуту Вишневецькому, що він з 1667 р. вірно дотримувався Підгаєцького перемир'я, а його турецьке підданство було ні чим іншим, як хитрою дипломатичною грою задля збереження України від татарських набігів. У зв'язку з цим, Й. Шумлянський змушений був звітувати королю: *...ці люди (козаки-українці. – Т.Ч.) не хлопи, але народ самостійний*⁷².

Обурений відмовою укласти з ним Острозький договір у листі до коронного гетьмана Я. Собеського від 7 грудня 1670 р. Дорошенко у доволі різкому тоні вказував на невиконання поляками Підгаєцького перемир'я: *Все це не дає нам тішитися з королівської ласки і нахилити Україну, зовсім прихильну до миру, до підданства Вашій королівській Милості*⁷³ – писав Дорошенко, роблячи висновок, що польський король не хоче мати його за гетьмана, а тому він змушений шукати іншої протекції, яка б давала „одному війську одного гетьмана”. В зв'язку з черговою акцією польських військ на Поліссі (під час якої, зокрема, полковник Я. Півовиц вивірив населення села Ольшанка), український гетьман заявляв, що йому приходить шукати зверхності кращого монарха, який би не дозволив плондрувати, палити та грабувати Україну. Одночасно посли Дорошенка продовжували спроби змусити урядові кола Речі Посполитої до „переукладення” з ними Острозької угоди, але на запропонованих ними умовах. До Варшави з Чигирини виїхав український посол Петрановський, який мав з собою дипломатичну «Інструкцію» від гетьмана, яка в основному повторювала Острозький проект П. Дорошенка.

У лютому 1671 р. після завершення проведення Генеральної ради в Корсуні до короля Речі Посполитої звертається ряд козацьких полковників:

*Адже тоді (перед 1648 р. – Т.Ч.) не тільки гетьман чи полковник, але й найменший староста та ревізор був поляк, через що Військо терпіло всілякі утиски й мусило з такого ярма визволитись. Вже двадцять років, як не можна згасити тої пожежі. Звольте Ваша Королівська Милість виявити нам свою панську ласку і не стримуйся, благаємо, в задоволенні всіх наших потреб*⁷⁴.

28 березня 1671 р. гетьман направив до правителя Бранденбурзького курфюрства Фрідріха I Вільгельма лист в якому, зокрема, говорилося й про мотивації українського правителя, які спонукали його до відходу від зверхності королів Польсько-Литовської держави:

⁷² Там само, с. 631.

⁷³ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, изданный при управлении Виленского учебного округа, т. VII, Вильно 1879, с. 149–150.

⁷⁴ *Acta Historica res gestas Poloniae...*, vol. 2, pars. 1, s. 623–624.

Бажаючи одначе, як цеї Батьківщини сини, знову залишитись під природнім Паном, багато разів ми за цього ж небіжчика Хмельницького та за інших попередників наших уклали угоду за присягою самого Й[ого] М[ило]сті Короля польського й усіх духовних та світських сенаторів: але ніколи нам польські панове, вживаючи проти нас різних хитроців, згаданих присяг не дотримували і скільки мали сили, старалися ім'я наше знищити⁷⁵.

Разом з тим, український гетьман й далі листувався з королем Міхалом Корибутом та великим коронним гетьманом Я. Собеським. У кінці березня 1671 р. Дорошенко знову вислав до Варшави пропозиції примирення й тим самим пропонував Короні прийняти їх перед загрозою оголошення війни⁷⁶. Українські вимоги склалися з 7 пунктів і базувалися на положеннях Гадяча 1658 р., Чуднова 1660 р. та незатверджених положеннях Острозького проекту 1670 р.⁷⁷ Отримавши чергову відмову, гетьман у липні за сприяння татарсько-турецьких сил розпочав облогу Білої Церкви. Згідно з висновками М. Яворського, військові плани Українського гетьманату в 1671 р. полягали в наступному: на першому етапі – опанувати найважливіші польські фортеці в Україні (Біла Церква, Димер) й забезпечити себе від наступу литовських військ з Півночі; на другому етапі – об'єднатися з татарськими і турецькими підрозділами задля розбиття коронного війська й нав'язування Речі Посполитій договору, в якому б вона зреклася України на користь Османської імперії й визнала гетьмана П. Дорошенка за султанського ленника⁷⁸.

У зв'язку з цим влітку 1671 р. Корона Польська розпочала військові дії проти Українського гетьманату. У цей час серед панівних кіл Речі Посполитої стосовно вирішення „козацької проблеми” сформувалися дві партії: по-перше, це „партія війни”, яка трактувала „великий політичний рух” в Україні як звичайний бунт в рамках заборонної Ординації 1638 р. й прагнула обернути козацтво, що тяжіло до самостійності в „хлопи”; по – друге – „партія примирення”, яка схилилася до політичного порозуміння й намагалася „сполучити почуття окремішності козацького суспільства з польською державністю”⁷⁹. Перемогу отримали прихильники ідеї знищення козацької держави та цілковитого підкорення „свавільних” українських козаків.

⁷⁵ Цит. за: І. Крип'якевич, *Під протекцією курфюрста. До історії політики П. Дорошенка*, „Записки Наукового товариства ім. Шевченка” (далі – Записки НТШ), т. СХVІІ, 1914, с. 127–129. Див. також: Д. Оляничин, *Українсько-бранденбурзькі політичні зносини в XVII ст.*, „Записки НТШ”, т. СІІ, 1931, с. 151–174.

⁷⁶ А. Grabowski, *Ojczyzste spominki...*, т. ІІ, s. 308–309; А. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki...*, 1673, s. 159.

⁷⁷ А. Grabowski, *Ojczyzste spominki...*, т. ІІ, s. 308.

⁷⁸ М. Jaworski, *Kampania Ukrainna...*, s. 81.

⁷⁹ Там само, s. 74.

Польська армія на чолі з Я. Собеським, підсилена полками „колаборантів” М. Ханенка й І. Сірка, до кінця року опанувала Брацлавом, Могилевим, Баром, Меджибожем, Вінницею та іншими містами. Незважаючи на сутички між польським і українським військом, П. Дорошенко не полишав задумів укладення „грунтового трактату” з Річчю Посполитою на умовах Гадяча 1658 р., про що, наприклад, свідчив його лист до короля Міхала Корибута від 24 серпня 1671 р. Разом з тим, посилення наступу коронних військ змушує гетьмана висловлюватися вже відвертіше: *непевність ласки Й[ого] К[оролівської] М[ило]сті – Т.Ч.)... викликає у мене і в Війська Запорозького бажання, що інших мушу шукати протекцій...*⁸⁰. А у листі до польського урядовця Петрановського гетьман відзначав, що він не добивався турецьких санджаків, але коли султан прислав їх, то: *Військо прийняло не на ознаку якогось підданства, але задля своєї слави, як і від інших монархів приймало*⁸¹. У вересні 1671 р. до ставки великого коронного гетьмана Речі Посполитої прибуло чергове українське посольство на чолі з литовським шляхтичем В. Хилькевичем. Той передав Собеському листа від Дорошенка, в якому останній висловлював бажання примиритися та укласти угоду з поляками. Під час розмови з коронним гетьманом Хилькевич заявив, що перед тим як укласти мирний договір, польське військо має відступити з України⁸². Зрозуміло, що поляки не погодилися на таку умову.

Не дивлячись на своє підпорядкування Османам, П. Дорошенко на початку 1672 р. вислав своїх представників на зимовий вальний сейм у Варшаві. Як зазначав А. Пшибось в цьому випадку гетьман сподівався на порозуміння з Річчю Посполитою й хотів добитися від неї допомоги під час майбутнього походу для відвоювання Лівобережної України⁸³. Однак на перешкоді українсько-польського порозуміння знову стало питання про «надмірні» вимоги гетьманського уряду. Так, наприклад, у документі під назвою: *Вотум Ймциї Пана Собеського Маршалка і Гетьмана ВКор. На Сейм 1672 року зазначалося, що завжди на Комісіях* (тут, очевидно йшлося і про Гадяцьку, Чуднівську та Острозьку комісії. – Т.Ч.) *з Козаками серед найбільш принципових був пункт про «ограничення України, тобто поки Булава Гетьманів Запорозьких зтягати мала*⁸⁴. А тому навіть перед турецькою загрозою завоювання Польщі шляхта не хотіла йти на уступки Чигирину й віддавати під „Булаву Гетьманів” частину своєї колишньої території. Разом з тим, українським послам на сейм 1672 р. було заявлено, що лише за умови відходу П. Дорошенка від турецької протекції з ним будуть розпочинати вести мирні переговори. Але, це були дипломатичні відмовки – король

⁸⁰ *Acta Historica res gestas Poloniae...*, vol. 2, pars. 1, s. 673–674.

⁸¹ Там само, s. 614.

⁸² Д. Дорошенко, вказ. праця, с. 365.

⁸³ А. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki...*, s. 166.

⁸⁴ *Acta Historica res gestas Poloniae...*, vol. 2, pars. 1, s. 857.

Міхал Корибут вже давно зробив ставку на маріонеткове гетьманування Ханенка й не хотів укладати будь-яких домовленостей з «свавільним» Дорошенком. Змінилася й міжнародна ситуація, що вплинула на відносини між Коронаю Польською та Українським гетьманством – до Поділля увійшла багатотисячна османська армія на чолі з султаном Мегмедом IV, яка оволоділа Кам'янцем-Подільським та навколишніми містами й містечками.

За Бучацькою угодою від 16 жовтня 1672 р. між Річчю Посполитою та Османською імперією, до Високої Порти відходило Західне Поділля. Крім того, Корона Польська відмовлялася від Брацлавщини й південно-західної частини Київщини, територія яких передавалась під безпосереднє управління українського гетьмана П. Дорошенка: *Україна має належати козакам у старих кордонах*⁸⁵, – зазначалося в 4-му пункті цього польсько-турецького договору. Таким чином, під владою Дорошенка залишалася Правобережна Київщина та Східне Поділля (Брацлавщина). Решта українських земель відходила до Польщі. Представники правобережного Українського гетьманства під час проведення попередніх переговорів між обома «високими сторонами» вимагали включити до мирних положень пункт щодо встановлення західного кордону козацької держави, який мав проходити по річках Горинь і Лабунь.

Треба відзначити, що незважаючи на Бучацький договір правобережний гетьман Дорошенко продовжував переговорний процес з представниками Речі Посполитої і вимагав від них примирення на основі положень Гадяцької угоди 1658 р. Про це йшлося, наприклад, під час двох зустрічей з представником Речі Посполитої вже згадуваним священиком Й. Шумлянським (квітень і червень 1673 р.), сотником С. Тутталом (жовтень 1673 р.) та неодноразових зверненнях П. Дорошенка до багатьох польських урядовців⁸⁶. Гетьман у цей час навіть звільнив з полону декількох польських полонених⁸⁷.

З свого політична верхівка Корони Польської (яка гуртувалася навколо великого коронного гетьмана Я. Собеського) з огляду на рішення розпочати війну з Османською імперією, намагалася перетягнути правобережного гетьмана на свій бік. Для цього: пропонувалося: *позволити йому* (Дорошенку. – Т.Ч.) *на час України*⁸⁸, але опираючись не на Гадяцькі положення, а брати за основу пункти „Інструкції”⁸⁹, що

⁸⁵ AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, № 45, т. IV, s. 153–155; AZ, № 3037, s. 222–25; B. Czart., rkp. 609, s. 46–46; Biblioteka Narodowa Polska w Warszawie, mf. 32423.

⁸⁶ Акты ЮЗР, т. XI, Санкт-Петербург 1879, с. 286; *Acta Historica res gestas Poloniae...*, vol. 2, pars. 1, s. 854–858.

⁸⁷ A. Grabowski, *Ojczyzste spominki...*, т. II, s. 258–260.

⁸⁸ *Acta Historica res gestas Poloniae...*, vol. 2, pars. 2, s. 1237; Д. Дорошенко, вказ. праця, с. 452.

⁸⁹ Повна назва цього документу була такою: „Deputacja na uspokojenie wojska Zaporoskiego i całej Ukrainy w proźbach ich przez suplike podanych przez wielm. i ur. deputatow z senatu i izby poselskiej odprawiona na seimie Warszawskim die 30 mensis Martii a.d. 1670”.

надавалися польським комісарам на Острозьку комісію й були затверджені варшавським сеймом наприкінці березня 1670 р.⁹⁰

У квітні 1673 р. варшавський сейм погодився розпочати переговори щодо повернення П. Дорошенка під королівську протекцію. Посли сейму відзначали, що коли б цього не можна було зробити мирним шляхом, то для досягнення необхідного результату потрібно використати військову силу⁹¹. 11 листопада 1673 р. польсько-литовські війська на чолі з Я. Собеським перемогли османську армію (якій допомагали й полки П. Дорошенка) під Хотиним й таким чином доказали свою військову спроможність щодо оволодіння усією Правобережною Україною.

З обранням Я. Собеського на королівський трон Речі Посполитої у Варшаві спочатку (не зважаючи на сумніви та попередні непорозуміння) все ж таки рахувалися з думкою щодо привернення правобережної частини Українського гетьманату до Польсько-Литовської держави на умовах Гадяцької угоди⁹². Однак „партія війни” вже вкотре перемогла. Зважаючи на те, що основні сили армії Османської імперії, залишивши свої гарнізони у подільських фортецях, покинули українські землі, наприкінці 1674 р. на Україну черговий наступ здійснило коронне військо на чолі з щойно проголошеним королем, колишнім великим коронним гетьманом та маршалком Я. Собеським. Воно відвоювало у Дорошенка та його союзників Могилів, Брацлав та інші міста Правобережної України. Як влучно висловився історик Збігнев Вуйцік, політикою короля Яна III Собеського у цей час мала бути війна: *найвищого гатунку – з росіянами, турками, татарами, але перед усім з гетьманом Дорошенком*⁹³. Події українсько-польської війни 1674 р., а також гострі питання політичних взаємовідносин між Варшавою і Чигирином добре висвітлив у своїй книзі інший польський вчений Януш Волінський⁹⁴.

Виснажений у боротьбі з Коронаю Польською, Московською державою та Лівобережною Гетьманщиною П. Дорошенко у листі від 12 грудня 1674 р. прохав у нового польсько-литовського короля:

*[...] аби її (Україну. – Т.Ч.) від згуби від чужих протекторів і від інших здавна на ту Україну бідну бажачучих помсти визволив і оборонив не наказними вождями, але сам особою своєю королівською, щоб ще українських обивателів знову як батько дітей приласкав... народу руського і Війська Запорозького правах вольностях і свободах наших достатнім забезпеченням*⁹⁵.

⁹⁰ J. Woliński, *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej (1672–1676)*, „SMHW”, t. X, cz. 2, Warszawa 1964, s. 256.

⁹¹ *Acta Historica res gestas Poloniae...*, vol. 2, pars. 2, s. 1087–1093.

⁹² J. Woliński, *Król Jan III a sprawa Ukrainy 1674–1675*, Warszawa 1934, s. 6.

⁹³ Z. Wójcik, *Jan Sobieski 1629–1696*, Warszawa 1994, s. 244.

⁹⁴ J. Woliński, *Król Jan III...*, s. 7.

⁹⁵ B. Czart., rkp. 423, s. 113; J. Woliński, *Materiały do dziejów...*, s. 245.

Разом з тим, в універсалі від 13 грудня до Панів сотників, отаманів, городовим з усім товариством, так теж військом і усім посполитим людям... Паволоцького і Білоцерківського полків український гетьман висловлювався більш гостріше й говорив, що король Речі Посполитої: ніколи на Україну з військами кор[онними] війною не мав приходити, але звиклими трактатами і добрим способом мав про те дбати, аби з нами погодився зараз, коли військо усе турецьке і хана вже з землі нашої виправили...⁹⁶. У цьому документі також йшлося про те, що Корона Польська довгий час застосовує проти українців „ласки хитрі омани”, однак, як попереджав Дорошенко населення Білоцерківського і Паволоцького полків: „за оманами наступає тиранство”⁹⁷.

Як не дивно, але король відразу ж відгукнувся на пропозиції Дорошенка щодо налагодження дипломатичних контактів й вислав до Чигирин своїх представників. Про всі свої зносини з королем та його послами гетьман повідомляв турецького султана. Одночасно, зважаючи на військові успіхи поляків, гетьман наприкінці зими вислав до королівської резиденції своїх послів, які мали просити Яна III Собеського призначити комісарів для проведення польсько-української комісії з укладення спільної угоди⁹⁸. Та отримавши звістку про те, що поляки, незважаючи на початок мирних переговорів, готуються до походу на Чигирин, Дорошенко вирішив відмовитися від укладення угоди з Річчю Посполитою і висунув концепцію скликання трьохсторонньої комісії між польським королем, турецьким султаном і кримським ханом, яка б оголошувала гетьмана „князем України” під подвійною протекцією Туреччини і Польщі. Українське гетьманство мало виступати у цьому переговорному процесі посередником між двома монархами⁹⁹.

На переломі 1674/1675 р. у Чигирині знову перебувало посольство Речі Посполитої на чолі з Й. Шумлянським, а також С. Морштином. Воно мало завдання від Яна III Собеського: по-перше, пояснити П. Дорошенку причину приходу в Україну королівських військ, яка полягала у рятуванні „християн від бусурманів”; по-друге, запевнити „бунтівливих” українців в тому, що вони отримають „батьківське ласкаве прощення” від короля; по-третє, пояснити козацькій старшині, що всі їхні попередні вимоги будуть розглянуті черговим сеймом й по-четверте, що лише в разі висланні Дорошенком татарського війська з України, король зможе визначити коло комісарів для майбутніх переговорів з Чигирином¹⁰⁰. У лютому 1675 р. воно повернулося до Варшави з пропозиціями від Українського гетьманства, які були викладені

⁹⁶ В. Czart., rkp. 423, s. 119; В. Czart., TN, t. CLXXII, s. 593.

⁹⁷ Там само. Ю. Мицик, *З документації гетьмана Петра Дорошенка*, [в:] *На пошану 80-річчя професора Теодора Мацьківця: науковий збірник*, упоряд. В. Сергійчук; голова ред. кол. Л. Винар, Київ 1999, с. 88.

⁹⁸ В. Czart., rkp. 423, s. 111–112; J. Woliński, *Król Jan III...*, s. 14–15.

⁹⁹ Biblioteka Instytutu Narodowego Ossolińskich w Wrocławiu, № 355, s. 19–20; J. Woliński, *Król Jan III...*, s. 17; Д. Дорошенко, вказ. праця, с. 533–534.

¹⁰⁰ J. Woliński, *Król Jan III...*, s. 21–22; Д. Дорошенко, вказ. праця, с. 531.

у документі під назвою: *Пункти головні, за якими військо Запорозьке іменем всього народу Руського вольності просить, до повинного Пана підданства приступити хоче*¹⁰¹. Зважаючи на те, що цей документ був випрацюваний П. Дорошенком та його старшиною у Чигирині, будемо називати його Чигиринськими пунктами 1675 р.

Всього таких пунктів нараховувалося чотирнадцять й опиралися вони, в основному, на положення Зборівської 1649 р., Гадяцької 1658 р. та Чуднівської 1660 р. угод між Українським гетьманством й Коронаю Польською. Зокрема, вже у 1-му пункті, де йшлося про церковні проблеми, зазначалося, що „старовинні греко-руські церкви і монастирі” мають „згідно з комісією Зборівською і Гадяцькою людям народу православного греко-руського бути віддані”. У п. 3-му відзначалося, що Військо Запорозьке має дістати свою окрему територію з точно визначеними кордонами в межах трьох воєводств „Київського, Чернігівського й Брацлавського згідно з комісією Зборівською і Гадяцькою і Чуднівською...”¹⁰². А отже, влада гетьмана мала поширитися на Лівобережну Україну, що складалася з колишніх Чернігівського й частини Київського воєводств Речі Посполитої. Також гетьманському урядові, згідно з проектом українсько-польського договору, мав бути переданий „обсаджений козацькою залогою” Київ. Звичайно, що у цьому випадку королівський уряд, зважаючи на положення Андрусівського перемир'я (ці території знаходилися під сферою впливу московського царя), не могли „комплексно” погодитися на такі пропозиції українців.

Більшість з прохань гетьманського уряду П. Дорошенка 1675 р. були відкинуті Яном III Собеським, хоча польський король щирозадушено обіцяв, що: *нехай тільки настане у Війську Запорозькому щирість та зичливість до короля, тоді він зуміє кожного в його потребах задовольнити* (виділ. – Авт.)¹⁰³. Нічого не було сказано в листах *Вашої Королівської Милості яким способом мала бути вчинена згода між мною і королем*, – відповідав на це гетьман Війська Запорозького до короля Речі Посполитої, жалкуючи, що впродовж багатьох років так і не було укладено українсько-польської угоди.

Зважаючи на наступ на Правобережжя з одного боку польського війська, а з іншого – підрозділів Московського царства та Лівобережної Гетьманщини, у жовтні 1675 р. П. Дорошенко та його уряд склав присягу на вірність цареві. Хоча на початку наступного року правобережний гетьман знову надіслав листи до турецького султана Мегмеда IV із запевненням своєї вірності та проханням про надання військової допомоги проти Польщі й Росії¹⁰⁴. Однак під натиском переважаючих військ Москви

¹⁰¹ Оpubліковано: J. Woliński, *Król Jan III...*, s. 23–27. Див. також: Д. Дорошенко, вказ. праця, с. 534–541.

¹⁰² AGAD, AZ, № 3036, s. 235–242.

¹⁰³ Цит. за: Д. Дорошенко, вказ. праця, с. 538. Порівн.: М. Bendza, *Tendencje unijne względem cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej w latach 1674–1686*, Warszawa 1987.

¹⁰⁴ Про це докладніше: Т. Чухліб, *Козаки та яничари. Україна у християнсько-османських війнах 1500–1700 рр.*, Київ 2010.

і Батурина у вересні 1676 р. гетьман Війська Запорозького П. Дорошенко відмовився від владної булави на користь лівобережного гетьмана І. Самойловича та московської протекції.

* * *

Отже, широко пропонована протягом 1658–1659 рр. варшавськими й чигиринськими колами ідея „трьохнародової” Польсько-Литовсько-Руської держави все ж таки продовжувала жити і в наступні часи – протягом 60-х – першої половини 70-х рр. XVII ст. З боку козацької України факт існування пропозицій щодо впровадження якщо не всієї Гадяцької угоди 1658 р., то хоча б окремих її положень у практику політичного життя засвідчувалися не лише текстом Чуднівської угоди 1660 р., але й такими різноплановими та цільними за внутрішнім „ідеологічним змістом” документами й матеріалами як: 1) звернення („супліки”, „пункти”, „інструкції”) Війська Запорозького на варшавські сейми 1661, 1664, 1666, 1669, 1670, 1672 рр.; 2) вимоги гетьманського уряду П. Дорошенка на Острозьку комісію 1670 р.; 3) гетьманські листи до королів Речі Посполитої Яна II Казимира, Міхала Корибути Вишневецького і Яна III Собеського; 4) щоденники та інші матеріали українських і польських посольств другої половини 1660-х – першої половини 1670-х рр.; 5) положення Чигиринських пунктів 1675 р. від Війська Запорозького до Корони Польської тощо.

На жаль, прагнення української козацької еліти до порозуміння з польською владою на умовах політичної, адміністративно-територіальної та національно-культурної автономії наштовхувалися на нерозуміння з боку королівських урядів Речі Посполитої, а також більшої частини сеймової шляхти. Корона Польська з огляду на різні причини намагалася інкорпорувати Україну-Русь й повернутися не так до умов Гадяцької угоди 1658 р. як до тих політико-правових відносин, що існували між нею та Військом Запорозьким напередодні революційного 1648 року.

S U M M A R Y

*...let there only be sincerity
and benevolence toward the king in the Cossack Army:
the history of political relations between Poland and Ukraine
(1660s – first half of the 1670s)*

This article would like to honor one of the most prominent present Polish ukrainists Prof. Teresa Chynczewska-Hennel, and continue the historiographical discussion of complex problems of the Polish-Ukrainian political cohabitation in the 1660s to 1670s. In our view, the idea widely proposed in 1658–1659 by circles in Warsaw and Chygyryn of a “three-people” (Polish-Lithuanian-Ruthenian) state nevertheless continued to live in future times – during the 1660s and first half of the 1670s. From the perspective of Cossack Ukraine,

the fact of existence of proposals for implementation for some if not all terms of the Hadiach treaty 1658 into political practice is testified not only by the texts of the Chudniv agreement of 1660, but also a diverse series of documents and materials which are integral in their inner “ideological contents”, such as:

- 1) the appeals (“supliky”, “items”, “orders”) of the Zaporozhian Host to the Warsaw Diets in 1661, 1664, 1666, 1669, 1670, 1672;
- 2) Hetman P. Doroshenko’s government requirements to the Ostrog Commission in 1670;
- 3) hetmen’s letters to the kings of the Polish-Lithuanian Commonwealth, John II Casimir, Michael Korybut Wiśniowiecki, and John III Sobieski;
- 4) diaries and other materials of Ukrainian and Polish embassies of the second half of the 1660s – the first half of 1670s;
- 5) clauses of the Chygyryn points in 1675 from the Zaporozhian Host to the Polish Crown etc.

The desire of Ukrainian Cossack elite to reach an understanding with the Polish authorities in terms of political, administrative territorial and national cultural autonomy suggested on misunderstanding of the Royal Governments of the Polish-Lithuanian Commonwealth, and most of the Sejm’s gentry. For different reasons, the Polish crown tried to incorporate Ukraine-Ruthenia into the Kingdom and not return to the conditions of Hadiach agreement in 1658, but to the political and legal relationship that existed between it and the Zaporozhian Host before the revolution in 1648.

Translated by the Author